

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ У ТВОРЧОСТІ ГЮНТЕРА ГРАСА

Досліджується естетична програма сучасного німецького письменника, Нобелівського лауреата Г. Граса, зокрема особливості його художнього світу, найважливіші риси індивідуальної художньої системи автора, а також розглядається концепція мистецтва Г. Граса як відомого художника й скульптора.

Ключові слова: мистецтво, художник, гравюра, світосприйняття.

У німецькій літературі другої половини ХХ ст. творчість Гюнтера Граса оцінюють як виняткове неординарне явище. “Як ніхто інший із сучасних письменників, Г. Грас є репрезентантом німецької літератури після 1945 року зі світовим значенням. Лірик, драматург і романіст, художник і графік, він творить упродовж усього свого життя й творчості супроти швидкоплинності часу. Свідок, який писав усупереч забуттю й заміщенню й одночасно став справжнім представником нової Німеччини для наших сусідів у Польщі, Франції та й будь-де”, – визначає місце Г. Граса в світовій культурі дослідник творчості письменника Клаус Цірман [10]. Хоча Гюнтер Грас відомий насамперед як один із найвизначніших письменників сучасності, слід зважати на багатогранність його художнього обдарування, зокрема на талант художника й графіка. Цим зумовлена його власна концепція мистецтва й індивідуальна творча манера.

Відтак, творчість Г. Граса є різноманітною та різножанровою, в його літературному доробку представлена і проза, і лірика, і драматургія, його мистецька діяльність охоплює і графіку, і акварель, і скульптуру, і гравюру, і літографію. Зауважимо, що він – талановитий письменник, художник, графік, скульптор, музикант та ще й витончений кухар і неперевершений танцюрист в одній особі (хоча сам письменник не розмежовує в собі всі ці таланти, вважаючи, що вони взаємодоповнюють один одного). Поєднання стількох обдарувань в одній особі є проявом Божим, а сам Г. Грас упевнений, що саме синтез мистецтв і створив його як особистість із певним світоглядом. Світ, в якому живе Г. Грас, як і створений ним художній світ, знаходяться в постійному русі, в надзвичайній динаміці, внутрішній стан письменника не знає спокою. Варто згадати висловлювання Лейбніца про неспокій як рушійну силу: “Неспокій – це головний, якщо не єдиний стимул, який змушує людей до промислу та діяльності” [9, с. 58]. Німецький дослідник життя та творчості Г. Граса Міхаель Юргс зазначає: “Г. Грас має лише одне життя, але потенціал та ідеї вміщує в собі за кількох” [7, с. 317]. За що б не брався митець, до всього він знаходить індивідуальний неповторний підхід, свій оригінальний стиль. Книги письменник ілюструє сам, поглиблюючи у такий спосіб закладені в

тексті смисли, а захоплення скульптурою надає його художнім творам особливої пластичності та витонченості. Досить часто у висловлюваннях Г. Граса зустрічаються не зовсім типові для письменника образотворчі категорії, що підтверджує думку не тільки про своєрідність його таланту, а й про специфічність мислення та світосприйняття. Його око чутливе до образів, барв, ліній, а його перо здатне відтворити на папері мовно невиражальне.

Г. Граса можна поставити в один ряд із такими малюючими письменниками чи пишучими художниками ХХ ст., як Готфрід Келлер, Адальберт Штіфтер, Фрідріх Дюрренмат, Вольфганг Гільдесгаймер, Петер Вайс, Гюнтер Куверт та ін. Та й свою кар'єру митця Г. Грас розпочав саме з образотворчого мистецтва, а лише згодом узявся за письменницьке перо.

Усі свої таланти митець лише розвиває та поглиблює. Він володіє і класичною технікою гравірування, і сучасними техніками малювання, які дозволяють йому в різних варіантах виразити своє світосприйняття. Важливим при цьому є те, що сам він усвідомлює спорідненість різних видів мистецтва. Про значення та відношення малювання до писання письменник чітко висловлюється в різних інтерв'ю, які вже на мовному рівні в одній особі виявляють людину, яка пише й малює: “Я малюю завжди, навіть, коли я не малюю, оскільки пишу або ж у момент концентрації не роблю нічого. Та навіть при написанні речень, початок яких знаходиться на іншому папері, вони продовжують для мене вимальовуватися. Письмо, згортаючи і сповільнюючи, скасовує плин часу. Малювання уможлиблює коротший спосіб висловлювання. Художник, який пише, є тим, хто не міняє чорнило” [6, с. 58]. У такий спосіб Г. Грас підтверджує те, що для нього писання й малювання співіснують в одній площині, це не розірвані процеси, а швидше взаємодоповнюючі. Малювання допомагає письменнику висловити ті думки, які не вкладаються у формат тексту, а лягають на папір у вигляді малюнків, ескізів, літографій, графічних зображень, а тому ілюстрований Грасом твір дозволяє читачеві легше зрозуміти основний задум автора та розкрити приховані підтексти твору. У 2004 році вийшла книга “П'ять десятиліть” (“Fünf Jahrzehnte”) Г. Граса [4] як продовження до книги “Чотири десятиліття” (“Vier Jahrzehnte”) [5], в обох книгах письменник виступає насамперед як художник і висловлює своє ставлення до мистецтва. Він розгортає процес свого становлення як художника, починаючи з навчання скульптурі в Дюссельдорфі у 1940-х роках і відстежуючи процес власного мистецького вдосконалення до 2004 року. Текст уміщує художні роботи Г. Граса: акварельні малюнки, літографії, гравюри, фотографії скульптур. Серед поданих малюнків можна відразу відібрати ті, котрі слугували ілюстраціями до літературних творів, як, наприклад, “Собачі роки”, “У kota та мишу”, “Камбала”, “Щуриха” та інші. Вже за назвами цих творів можна

виокремити велику групу тваринних мотивів. Художник подає до ілюстрацій вірші. Малюнок і вірш покликані створювати єдиний образ і взаємодоповнювати одне одного.

Принагідно слід зауважити, що Г. Грас не лише визначний романіст, але й відомий поет. Його першим поетичним твором була збірка віршів “Переваги диких курей” (“Die Vorzüge der Windhühner”, 1956). Поетичну діяльність автор поєднує із прозовою, кількість його поетичних збірок не поступається прозовим творам. Як приклад, наведемо один із ранніх віршів Г. Граса, присвячений першій дружині Анні Шварц:

Hab keine Angst.
Solange es regnet,
wird niemand bemerken,
daß deinen Puppen weinen.
Fürchte dich nicht.
Ich habe den Revolver entmühtigt,
alles Brei gehört uns,
wir könnten die Uhr damit füllen.
Hab keine Angst.
Ich werde die Geräusche fangen,
in kleine Schachteln sperren
und zur Post bringen.
Fürchte dich nicht.
Unsere Namen habe ich verkleidet.
Niemand soll wissen, wie wir uns nennen,
wenn wir uns rufen.

Вірші відкривають для дослідників творчості Г. Граса його інший світ. Це світ почуттів, образів, плавних ліній, він у кожному разі відмінний від того, який представлений у прозі. Складається враження, що пишучи поезію, Г. Грас керується насамперед почуттями, тоді як у прозі домінує розум. У 76-річному віці автор видає проілюстровану збірку віршів “Останні танці” (“Letzte Tänze”, 2003). Її наскрізним мотивом є ремінісценції за минулими часами й, зокрема, танцями, адже Г. Грас завжди був неперевершеним танцюристом. Із легкістю й безпосередністю в поезії звучать ритми вальсу, танго, фокстроту, джазу. Поет у черговий раз дивує й епатує читачів і критиків своєю відкритістю й надзвичайною енергійністю.

Розуміння й сприйняття мистецтва для Г. Граса є надзвичайно складним й неоднозначним процесом. Він прагне знайти прекрасне в потворному, огидному й навіть бридкому, як-от змалювання шурів у різних варіантах, риб'ячих кістяків, слимаків, розрізаних навіл свинячих голів і т.д. Однак поняття краси дуже відносне, адже “краса – це не платонічно чисте начало, а результат відображення того, що колись навіювало страх, що лишень ретроспективно ... стає потворним,

у такий спосіб нібито заперечуючи його. Краса – це постійне зачарування, яке передає естафету від одного покоління до іншого. Багатозначність потворного коріниться в тому, що суб'єкт підводить під свої абстрактні та формальні категорії все, чому він виносив вирок у мистецтві – як сексуально поліморфному, так і насильно спотвореному й мертвому... В історії мистецтва діалектика потворного поглинає й категорію прекрасного; у світлі цього кітч постає як прекрасне у вигляді потворного, татуйоване в ім'я того ж прекрасного”, – стверджує в праці з теорії естетики німецький філософ Теодор Адорно [1, с. 72]. Як ідеали чи символи Г. Грас навмисне вибирає потворне або ж те, що базується на антипоетичних контрастах. Скажімо, у збірці віршів “Переваги диких курей” він звернувся до характерного для багатьох поетів образу птаха, який у загальному символізує окриленість, політ думки (альбатрос чи сокіл), або ж є символом пісні, слова (як, наприклад, соловей чи жайворонок), або ж символічним образом краси, бездоганності (лебідь чи фламінго). Грас віддає перевагу курці, яка постає в його віршах фантастичною й “повітряною”, та все ж вона залишається куркою – птахою суто земною й простою, яка не викликає особливих асоціацій. Така оповідна техніка розрахована на створення особливого суперечливого настрою, на певну провокацію з боку реципієнта.

Г. Грас прийшов до власної палітри барв, він малює здебільшого сірими фарбами і це не випадково. Художник вважає, що сірий колір найкраще відповідає його світосприйняттю, адже сірий – це колір сумніву, якщо провести словесну гру з кольорами під девізом “червоний – це комунізм, чорно-біло-червоний – це фашизм, чорно-білий – прусацтво, голубий – католицизм і т. д., то сірий – не відтворює жодної ідеології. І якщо кольорові фарби створюють війну, то сірий – змушує їх миритися” [7, с. 82]. Навіть у виборі фарб Грас послідовний гуманіст і прагне зайняти позицію спостерігача, якому, однак, не байдуже те, що він бачить. Як художник він бачить найменші нюанси змінності світу, його контрасти, тіньові й світлові сторони. Як письменник – володіє цілим арсеналом художніх засобів для його відображення.

Під час мандрівок та подорожей Г. Грас часто користується можливістю фіксувати побачене на папері. Так виник альбом ескізів “Наприклад, Калькутта” (“Zum Beispiel Calcutta”, 1989), створений під час однорічної подорожі Індією. Книга є своєрідним втіленням Грасівського світосприйняття, оскільки на малюнках зображене те, що найбільше вразило художника, те, що він пережив емоційно: бідність та убогість місцевого населення. Паралельно письменник писав щоденник подорожі, куди записував враження, а то й малював ескізи. Після повернення митець ще раз опрацював зібраний матеріал і деякі теми розрослися в невеликі оповідання під назвами: ті, що сплять; жінки в

смітті; гори сміття; піраміда з голів; ринок; профсоюзні зібрання і т.д. І в цьому випадку текст доповнюється малюнками і навпаки.

Г. Грас – митець експерименту. Власне, мистецтво другої половини ХХ ст. називають експериментальним чи мистецтвом екстремістів, які займалися тим, що “розсували межі мистецтва”, намагалися ввести в мистецтво максимально негармонійні й суперечливі, етично вибухові й естетично проблематичні речі, процеси, змісти” [3, с. 22]. Однак, своєрідність Грасівського мистецтва самовираження полягає не лише в технічній майстерності, у володінні геніальним штрихом, в надзвичайному буянні художньої фантазії й змалюванні до сьогодні не відомих художніх світів. Основна функція образотворчого мистецтва для письменника полягає в можливості розширення словесно обмеженого висловлення, вираження думки у стислому варіанті, що не дозволяє зробити письмо. А тому малюнки, графічні ескізи, літографії, гравюри, скульптури Г. Граса є наочним утіленням його думок й своєрідним продовженням його літературних творів. Його образотворчі роботи – це імпульси або доповнення до написаного. Вони слугують певним каталізатором, який фільтрує, конкретизує, систематизує.

Образотворче мистецтво виконує для Г. Граса ще й іншу функцію, воно зміцнює зв'язок із видимою дійсністю, примушує до концентрації на реаліях, на окремих речах. Осмислені художником цвяхи, риби, птахи, слимаки, певні фігури, окремі обличчя, а також каміння, гриби, висохлі жаб'ячі тіла, морські зірки або ж сукупності – кам'яні брили, лісопосадки із сухих дерев, групи фігур, зграї щурів, ландшафти, перетворюються на папері на окремі світи. Набір таких неоднорідних речей або навіть їхня сукупність не випадкові, але глядачу пропонується можливість самому розгадати думку, настрій чи ідею, яка втілена в них. Це засвідчує любов автора до деталей і створює широкий простір для інтерпретації.

Образотворче мистецтво дозволяє також глибше зрозуміти навколишню реальність, що допомагає при її описі. Малювання пропонує особливий фокус бачення. А тому досить часто прихований зміст, несформовані словесно роздуми Грасівських малюнків знаходять своє продовження в письмових творах. Мистецтво, на думку письменника, є основоположним рушієм суспільного прогресу, воно “органічно сприяє пізнанню, відображенню й переосмисленню людської історії, при цьому ніби накладаючи на реально існуючий світ відносний паралельний світ” [2]. Отже, образотворче мистецтво відіграє в житті Г. Граса не менш важливу роль, аніж література. Обидва види мистецтва співіснують у художньому світі Г. Граса, доповнюючи один одного, те, що письменник не може висловити словом, художник висловлює малюнком і навпаки.

2. Интервью Гюнтера Грасса в беседе с Ульрихом Веккертом на телекомпании АРД // <http://www.echo.msk.ru/guests/12819/rss-fulltext.xml>
3. Якимович А. Генрих Вёльфлин и другие. О классическом искусствознании неклассического века // Вёльфлин Г. Ренессанс и барокко. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – С. 9-47.
4. Grass G. Fünf Jahrzehnte. Ein Werkstattbericht. – Göttingen: Steidl Verlag, 2001. – 128 S.
5. Grass G. Vier Jahrzehnte. Ein Werkstattbericht. – Göttingen: Steidl Verlag, 1991. – 343 S.
6. Jensen J. C. Günter Grass als Bildkünstler // Text+Kritik (1), 6. Aufl. – München, 1988. – S. 58-72.
7. Jürgs M. Bürger Grass Biografie eines deutschen Dichters. – München: Goldmann Verlag, 2004. – 448 S.
8. Kühn R. TempusRätsel zum TempusWechsel - Moderne Zeitdiskurse und Gegenwartsliteratur zwischen Berechnung und Verrätselung der Zeit // http://deposit.ddb.de/cgi-bin/docserv?idn=973961562&doc_var=d1&doc_ext=pdf&filename=973961562.pdf
9. Moser S. Günter Grass: Romane und Erzählungen. – Berlin: Erich Schmidt, 2000. – 215 S.
10. Ziermann K. Ein Günter Grass in allen seinen leuchtenden Farben // http://www.luise-berlin.de/Lesezei/blz98_02/text39.htm

Summary

In the article, an aesthetic program of modern German writer, the Nobel Prize laureate G. Grass is investigated. Especially peculiarities of artistic world, the most important features of individual artistic system and conception of art of G. Grass as well-known painter and sculptor are considered.

Key words: art, painter, engraving, world-view

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2007